

2.

5.

7.

ВИДИ ОСВІТНІХ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНІ TYPES OF EDUCATIONAL LEGAL RELATIONSHIPS IN UKRAINE

Тицька Я.О.,
*аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету*

У статті охарактеризовано сучасний стан теоретичного розроблення питання про сутність та види освітніх правовідносин, визначено критерії класифікації освітніх правовідносин в Україні.

Ключові слова: освітні правовідносини, класифікація освітніх правовідносин, структура освіти, особливості освітніх правовідносин.

В статье охарактеризовано современное состояние теоретической разработки вопроса о сущности и видах образовательных правоотношений, определены критерии классификации образовательных правоотношений в Украине.

Ключевые слова: образовательные правоотношения, классификация образовательных правоотношений, структура образования, особенности образовательных правоотношений.

Current state of theoretical elaborating of essence and types of educational legal relationships is characterized. Criteria for classifications of educational legal relationships in Ukraine are defined in the article.

Key words: educational legal relationships, classifications of educational legal relationships, structure of education, peculiarities of the educational law relations.

Постановка проблеми. У сучасних умовах політико-економічних реформ особливого стратегічного значення набуває Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», яка одним із напрямків підвищення стандартів життя передбачає реформу освітньої сфери [1]. Освітня сфера, будучи пов'язаною зі становленням людини як активно діючої особистості в інформаційному суспільстві, здійснює на неї вплив протягом значного періоду життя. Освітня сфера характеризується безліччю освітніх правовідносин, які за своєю природою є самостійним і унікальним видом правовідносин, в силу чого їх структурні елементи (суб'єкт, об'єкт та зміст) відрізняються від цивільних, адміністра-

тивних та інших правовідносин. Шляхом упорядкування освітніх правовідносин досягається пізнання їх специфічних особливостей, які відрізняють їх від відносин у сфері освіти.

Стан дослідження. Освітні правовідносини були предметом спеціальних наукових досліджень Г. Дорохової, В. Шкатулли, В. Сирих, В. Спаської, О. Кірімової, Д. Ягофарова, Н. Хрідіної та інших, переважно російських, вчених. Висновки і рекомендації, що містяться в їх роботах, сприяють подальшому вдосконаленню освітнього законодавства та формують доктринальну основу освітнього права. Однак у наукових працях вищезазначених науковців класифікація освітніх правових відносин досліджувалась лише фрагментарно або без розмежування освітніх правовідно-

син від відносин у сфері освіти. Саме тому, **метою** статті є подальша глибока теоретична розробка класифікації освітніх правовідносин за різними критеріями, розкриття сутності та особливостей окремих видів.

Виклад основного матеріалу. Проблема визначення правовідносин, подібно до їх класифікації, привертає увагу не одного покоління науковців. Враховуючи що обставину, практично всі дослідники категорії правовідносин у своїх розвідках завжди торкалися також і питань поділу останніх на види за різноманітними ознаками. Так, досить рано сформувалися і вже наприкінці XIX – на початку XX ст. набули достатнього поширення традиційні класифікації правовідносин за такими ознаками, як функції галузі права (регулятивні та охоронні правовідносини), залежно від змісту (матеріальні та процесуальні), відповідно до галузей права (адміністративно-правові, цивільно-правові та ін.), залежно від ролі в правотворчому механізмі (правотворчі, правозастосовні, правореалізуючі) тощо [2, с. 578]. Деякі дослідники поряд із наведеними класифікаціями виокремлювали додатково абсолютні (М. Матузов) та відносні правовідносини (Р. Халфіна, Ю. Гревцов) та, попри досить детальну розробленість цієї проблеми, вона і сьогодні не є остаточно вирішеною [3, с. 29].

Охоплюючи значний період в житті людини і будучи пов'язаними з процесами становлення її як активно діючої особистості, освітні правовідносини характеризуються безліччю зв'язків. З метою систематизації освітніх правовідносин пропонуємо класифікувати дані правовідносини за наступними **критеріями**: суб'єктний склад, об'єкт правового регулювання, оплата освітніх послуг, зміст освітніх правовідносин та структура освіти.

За кількістю суб'єктів освітні правовідносини України можуть бути: 1) двосторонніми (між особою, яка навчається, та навчальним закладом у частині отримання документа про освіту; 2) тристоронніми (між навчаль-

ним закладом, педагогічним працівником та особою, яка навчається); 3) багатосторонніми (між загальноосвітнім, дошкільним, позашкільним навчальним закладом, педагогічним працівником, особою, яка навчається, та її батьками). Більш детально даний вид правовідносин розглянуто в табл.1.

Складність та об'ємність нормативно-правового поля освітніх правовідносин в Україні підкреслює необхідність розмежувати освітні правовідносини *за обсягом правового регулювання*: 1) регульовані тільки чинним освітнім законодавством; 2) регульовані чинним освітнім законодавством і локальними правовими актами навчального закладу; 3) регульовані чинним освітнім законодавством, локальними правовими актами (статут, правила внутрішнього розпорядку конкретного навчального закладу) і двосторонньою угодою.

Що стосується видів освітніх послуг, які надаються навчальними закладами, то освітні правовідносини можна класифікувати за таким критерієм, як *оплата освітніх послуг*: 1) безоплатні (підготовка фахівців за державним замовленням); 2) платні (підготовка фахівців понад державне замовлення, підготовка фахівців у приватному навчальному закладі, підготовка іноземців, що прибули в Україну для навчання, підготовка до вступу до вищих навчальних закладів та ін.).

За змістом освітні правовідносини можуть бути: 1) матеріальними, які виникають на основі норм матеріального права (наприклад, законодавче визначення функцій, завдань та повноважень навчальних закладів; нормативне закріплення прав та обов'язків педагогічних працівників, осіб, які навчаються, та їх батьків); 2) процедурними, які є похідними від норм матеріального права, що пов'язані із реалізацією освітніх правовідносин (задоволення освітніх прав та освітніх потреб особистості, проведення атестації та інших контрольних заходів педагогічним працівником).

Таблиця 1.

Освітні правовідносини за кількістю суб'єктів

Назва виду правовідносин	Суб'єкти правовідносин	Об'єкт правовідносин	Особливості змісту	Правове регулювання
1.Двосторонні	Особа, яка навчається; навчальний заклад.	Свідоцтво про базову середню освіту; свідоцтво про повну загальну середню освіту; диплом молодшого спеціаліста; диплом бакалавра; диплом спеціаліста; диплом магістра; свідоцтво про підвищення кваліфікації; атестат доцента; атестат професора.	Досягнення об'єкта ставиться у пряму залежність від активності та добросовісності обох сторін правовідносин. Обов'язковість активних дій учня обмежується необхідністю досягнення мінімального освітнього результату, потрібного для підтвердження засвоєння освітньої програми.	Постанова Кабінету Міністрів України «Про документи про освіту та вчені звання»; Наказ Міністерства Освіти і науки України «Про затвердження порядку замовлення, видачі та обліку документів про освіту державного зразка»
2.Тристоронні	Обов'язкова участь навчального закладу, особи, яка навчається, та педагогічного працівника.	Задоволення освітніх потреб та освітніх прав особистості; знання, уміння, навички, виховання, «ключові компетенції», що визначені освітніми програмами та стандартами.	Успішність виконання обов'язку педагогічним працівником залежить від сумлінного використання своїх прав особою, яка навчається.	Конституція України; Закон України «Про освіту»; Закон України «Про вищу освіту»; Закон України «Про професійно-технічну освіту» тощо.
3.Багатосторонні	Навчальний заклад; фізична особа, яка надає освітні послуги у сфері дошкільної освіти за наявності ліцензії; особа, яка навчається; батьки або особи, які їх замінюють.	Знання, уміння та навички дитини, яка навчається або виховується в дошкільному, позашкільному та загальноосвітньому навчальному закладі	Навчання постає водночас правом та обов'язком здобувачів освіти. Батьки, або особи, які їх замінюють, зобов'язані забезпечити дитині здобуття даної освіти.	Закон України «Про дошкільну освіту», Закон України «Про загальну середню освіту», Закон України «Про позашкільну освіту»

За структурою освіти в Україні: 1) дошкільні; 2) загальноосвітні; 3) позашкільні; 4) професійно-технічні; 5) вищі навчальні; 6) післядипломні освітні відносини (у програмі «Освіта: Україна ХХІ століття» до післядипломної освіти віднесено також аспірантуру та докторантуру, успішне навчання в яких завершується здобуттям наукового ступеня).

Відзначимо декілька проблемних моментів. Виходячи із специфіки предмета освітнього права як нової галузі права України, ми навмисно звернулися до аналізу праць учених, які, працюючи на межі педагогічної та юридичної наук, досліджували питання, що стосувалися класифікації освітніх правовідносин.

Найбільш повну комплексну їх класифікацію здійснив російський теоретик права та фахівець з освітнього права В. Сирих. Він наголошує, що для повної характеристики освітніх правових відносин важливим є уявлення не тільки про їх загальні особливості, але й розгляд специфічних ознак, які притаманні окремим видам освітніх правових відносин. Це має теоретичне і практичне значення, оскільки повнота та всебічність нормативно-правового регулювання досягається в тій мірі, в якій правотворчим органам вдається відобразити специфіку окремих видів правовідносин у системі норм права. На думку науковця, освітні правовідносини можна класифікувати за таким критерієм, як структура освіти, через розкриття особливостей окремих видів [4, с. 86].

Як зазначає В. Сирих, будь-яке освітнє правовідношення обов'язково володіє власним змістом і структурою та підтверджуються спеціальним документом про освіту або кваліфікацію, тому дослідник не відносить до освітніх відносин, що виникають у дошкільних навчальних закладах через те, що вони: **по-перше**, не завершуються отриманням документа про відповідну освіту чи кваліфікацію; **по-друге**, через відсутність державних стандартів дошкільної освіти навчальний заклад має право сам розробляти і реалізувати навчальну програму в інтересах учнів; **по-третє**, знання, уміння та навички дитини, яка навчається та виховується у дошкільному навчальному закладі, не підлягають атестації й оцінюванню.

Враховуючи зазначене, виникає питання: наскільки правомірно відносити дошкільні правовідносини до **преципійних** освітніх правовідносин (від лат. *praecipue* – переважний, особливий), тому, що преципійні правовідносини виступають як основні, первинні та безпосередньо пов'язані із процесом та результатом навчання та виховання, оскільки саме навчання й виховання виступають провідними цілями й завданнями будь-якої освітньої діяльності (педагогічного процесу) [5, с. 7].

Таким чином, маємо парадоксальну ситуацію: дошкільні правовідносини, для яких, з одного боку, наявні спільні зі всіма іншими видами освітніх правовідносин такі важливі ознаки, як нематеріальність об'єкту (знання, уміння, навички дитини дошкільного віку), реалізація конституційного права на освіту, а з іншого боку, дошкільні правовідносини відрізняються від інших видів освітніх правовідносин суб'єктним складом та відсутністю документа державного зразка про відповідну освіту.

Усунути зазначену парадоксальну ситуацію, як здається, можна шляхом розгляду специфічних особливостей дошкільних правовідносин, які входять до складу вітчизняної системи освіти.

За роки незалежності в Україні сформовано потужну політику у галузі дошкільної освіти, визначено пріоритети розвитку, створено нормативно-правову базу. Національне законодавство про дошкільну освіту базується на Конституції України, законах «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства» та інших нормативно-правових актах та міжнародних до-

говорах. Міністерством освіти і науки України підготовлено Концепцію Державної цільової програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року, спільно з Національною академією педагогічних наук України завершено роботу над програмою розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» тощо.

Закон України «Про дошкільну освіту» має статус закону прямої дії, що регламентує реалізацію конституційного права громадян на дошкільну освіту. Ним визначаються правові, організаційні та фінансові засади функціонування й розвитку дошкільної освіти, яка забезпечує розвиток, виховання і навчання дитини та ґрунтується на поєднанні сімейного й суспільного виховання. Вперше законодавчо визнано, що дошкільна освіта є обов'язковою первинною складовою системи неперервної освіти в Україні, яка повинна надати всім дітям перед вступом до школи певний соціальний досвід [6, с. 47]. Аналогічна норма присутня в нормативних документах переважної більшості країн світу, є вимогою для країн Європейського Союзу та ґрунтується на багаторічному досвіді й численних висновках науковців різних профілів (психологів, педагогів, медиків тощо).

У зв'язку з цим нововведенням ми не можемо уникнути окремих суперечностей у вітчизняній нормативній базі. Оскільки згідно із ст. 53 Конституції України обов'язковою у нас визнано лише повну загальну середню освіту, то здобуття дошкільної освіти – це право громадян. Безперечно, названі законодавчі суперечності потребують якнайшвидшого врегулювання, оскільки їх існування перешкоджатиме реалізації окреслених завдань реформування дошкільної освіти.

Дошкільні правовідносини, дійсно, відрізняються від інших видів освітніх правових відносин суб'єктним складом, до якого належать не тільки діти дошкільного віку, педагогічні працівники та дошкільний навчальний заклад. Згідно із ст.8 Закону України «Про дошкільну освіту» нарівні з вищенаведеними суб'єктами законодавець визнає батьків або осіб, які їх замінюють. Вони несуть відповідальність перед суспільством і державою за розвиток, виховання і навчання дітей. Згідно із ст. 36 цього Закону батьки мають право обирати дошкільний навчальний заклад та форму здобуття дитиною дошкільної освіти; обирати і бути обраними до органів громадського самоврядування дошкільного навчального закладу, зобов'язані забезпечувати умови для здобуття дітьми дошкільної освіти за будь-якою формою.

Хоча відповідно до Закону України «Про освіту» прийом дітей до дошкільних навчальних закладів проводиться за бажанням батьків або осіб, які їх замінюють (частина друга статті 34), тобто за вибором ними типу дошкільного навчального закладу чи форми навчання, це, проте, не обмежує права дітей на освіту і не ставить здобуття дошкільної освіти в залежність від бажання батьків. Як передбачено частиною першою ст.8 Закону України «Про дошкільну освіту», сім'я зобов'язана сприяти здобуттю дитиною освіти у дошкільних та інших навчальних закладах або забезпечити дошкільну освіту в сім'ї відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти.

Освітня діяльність у сфері дошкільної освіти – єдина, яку можуть здійснювати не лише юридичні особи, а й і фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності за наявності у них ліцензії [7].

Як зазначає В. Спаська, «через об'єктивну необхідність активної, усвідомленої та цілеспрямованої участі в освітньому процесі осіб, що здобувають освіту, батьки малолітніх учнів також є його учасниками і, отже, учасниками освітніх відносин. Дитина дошкільного віку здатна реалізувати лише одну із правочинностей суб'єктивного права – право вчитися, обов'язків вона не набуває» [8]. Сукупність інших прав і обов'язків

суб'єкта освітнього правовідношення покладається на батьків або осіб, які їх замінюють. Отже, використовуючи термінологію цивільного права, вітчизняний науковець О. Мельничук визначає освітню дієздатність осіб, які навчаються у дошкільному закладі, як **часткову дієздатність** [9, с. 35].

Ще одним спірним питанням у полеміці з В. Сирих є відсутність у системі дошкільної освіти державного стандарту. Відзначимо, що Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України привертає увагу працівників системи дошкільної освіти до ключових проблем 2012/13 навчального року та визначає способи їх реалізації (Інструктивно-методичні рекомендації МОН, молоді та спорту України від 21.05.2012 № 1/9-388 6 «Про організацію роботи в дошкільних навчальних закладах у 2012/2013 навчальному році»)[10]. Цим же листом визначаються **пріоритетні напрями діяльності** дошкільних навчальних закладів у новому навчальному році: пріоритетним напрямом діяльності дошкільних навчальних закладів у 2012/2013 навчальному році є спрямування освітнього процесу на реалізацію нової редакції Базового компонента дошкільної освіти – **Державного стандарту дошкільної освіти, схваленого на колегії Міністерства від 4 травня 2012 року**, в якому визначено вимоги до рівня розвиненості, вихованості та навченості дитини 6 (7) років перед вступом до школи.

Згідно із ст. 22 Закону України «Про дошкільну освіту» виконання вимог Базового компонента дошкільної освіти є обов'язковим для всіх дошкільних навчальних закладів незалежно від підпорядкування, типів і форми власності, інших форм здобуття дошкільної освіти. Отже, у нашій державі, на відміну від Росії, присутній державний стандарт дошкільної освіти у вигляді Базового компонента дошкільної освіти, що містить норми і положення, які визначають державні вимоги до рівня розвиненості та вихованості дитини дошкільного віку, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті.

Отже, розглянувши особливості дошкільних правових відносин в Україні, можемо сформулювати, що **дошкільні правові відносини** – це освітні правові відносини, які виникають між дитиною дошкільного віку, її батьками, педагогічними працівниками та дошкільним навчальним закладом, який стає першим суспільним середовищем для дитини.

Кожен рівень освіти відповідає загальному поняттю «освітнє правовідношення» і характеризує зв'язок

між освітнім закладом, педагогічними працівниками та учнями в процесі засвоєння останніми освітньої програми певного рівня, що завершується отриманням документа про освіту. Між названими рівнями освіти існує стійкий, ієрархічний взаємозв'язок, згідно з яким не можна здобути професійну освіту без освоєння програми загальної освіти. Аналізуючи освітні правовідносини, передусім, слід також зазначити, що суб'єктний склад має також свої особливості. Згідно із Законом України «Про загальну середню освіту» батьки або особи, що їх замінюють, є суб'єктами даних правових відносин, хоча коло їх прав і обов'язків обмежене і зводиться до права вибирати форми навчання, освітній заклад і захищати права і законні інтереси дитини. Так, батьки або особи, які їх замінюють, з моменту продовження навчання їхніми дітьми у вищих навчальних закладах різного типу втрачають той комплекс прав і обов'язків, які вони мали і виконували на рівні дошкільних або загальноосвітніх правових відносин.

Висновки. Враховуючи вищесказане, освітні правовідносини доцільно визначити як дійсно унікальні, самостійні відносини, які регулюються нормами освітнього права та виникають між особою, яка навчається, та педагогічним працівником в межах навчального закладу у зв'язку із оволодінням цією особою знаннями, умениями, навичками, ключовими компетенціями, що визначені стандартами освіти.

Освітні правовідносини в Україні можуть виникнути тільки у зв'язку із реалізацією особи конституційного права на освіту та задоволенням освітніх потреб у навчальному процесі. У цих умовах законодавець не може обмежитися лише встановленням загальних норм, принципів, що закріплюють конституційний і галузевий статус учасників освітніх відносин. Він повинен приділити особливу увагу спеціальним нормам освітнього права, максимально чітко і повно відобразити специфіку кожного виду освітніх правовідносин, створити нормативно-правовий регулятор, який буде безперервний та логічно – послідовний.

Класифікація освітніх правовідносин та теоретичні результати, здобуті у даній роботі, визначили напрями подальших досліджень: проаналізувати поняття та склад правосуб'єктності, визначити особливості освітньої правоздатності та дієздатності учасників освітніх правовідносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: Програма економічних реформ на 2010-2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT0030.html
2. Александров Н. Г. Теория государства и права : учебник / Н. Г. Александров. – 2-е изд., доп. и перераб. – М : Юрид. лит, 1974. – с. 664.
3. Кикоть Г. Проблема класифікації юридичних фактів у сучасній теорії права / Г. Кикоть // Право України. – 2003. – № 7. – С. 29-32.
4. Сырых В. М. Введение в теорию образовательного права / В. М. Сырых. – М.: Готика, 2002. – 340с.
5. Ягофаров Д. А. Концептуальные направления теоретико-правовых исследований образовательного права / Ягофаров Д. А. // Право и образование. – 2005. – № 5 – С. 4-16.
6. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 № 2628-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 49. – Ст. 259.
7. Порядок ліцензування діяльності з надання освітніх послуг, затверджено Постановою КМУ від 08.08.2007 № 1019 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1019-2007-%D0%BF>
8. Спасская В. В. Содержание образовательного правоотношения [Электронный ресурс] / В. В. Спасская // Право и образование. – 2006. – № 6. – Режим доступу : <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0606/spasskaya20066.doc>
9. Мельничук О. Правосуб'єктність особи, яка навчається, як учасника освітніх правовідносин / Мельничук О. // Юридична Україна. – 2010. – № 12. – С.32-36.
10. Про організацію роботи в ДНЗ у 2012/2013 навчальному році : Лист МОН молодьспорту України № 1/9-388 від 21.05.2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kyiv-oblosvita.gov.ua/index.php?mode=dosh_osv&file=n_doc